

”Troen favner om Kristus”

Noen hovedtrekk ved Martin Luthers forståelse av troens egenart i følge Store Galaterbrevskomentaren 1531 (1535)

Ragnar Skottene

Professor i Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap ved Universitetet i Stavanger
ragnar.skottene@uis.no

Ved troen alene (sola fide) har vært et sentralt prinsipp i evangelisk-luthersk teologi siden reformasjonstiden. Det preger også Martin Luthers eget forfatterskap – særlig den modne Luthers skrifter. Denne artikkelen består i en analyse av noen hovedtrekk ved Luthers utlegelse av troens egenart i Store Galaterbrevskomentaren 1531 (1535). Der poengterer han at troen alene er troen på Gud alene, at kristen gudstro er den tro som favner om Kristus, og at denne troen utfolder seg i levende kjærlighet til Gud og medmennesker. Med disse poengene klargjør han forskjellen og sammenhengen mellom Gud og mennesket, lov og evangelium, troen og kjærligheten.

Nøkkelord: Lutherforskning, troen alene, tro og kjærlighet

Innledning

Ved troen alene (*sola fide*) har vært et karakteristisk kjennetegn ved evangelisk-luthersk kristendom siden reformasjonstiden. Det preger også hele Martin Luthers eget forfatterskap, med et visst unntak av hans tidligste skrifter. Gjennom sitt mangfoldige virke som reformator mistet han aldri reformasjonens hovedsikte av syne: å kjempe for Skriftens evangelium *mot* alle oppfatninger som etter hans skjønn forvrengte og forurenset det. Det gjelder ikke minst den modne Luthers skrifter. Blant disse ruver Store Galaterbrevskomentaren som et av de mest sentrale. Det er kanskje det skriftet der reformatoren aller klarest gjør rede for troens egenart slik han forstod den.

I denne artikkelen vil jeg forsøke å

trekke frem noen relevante momenter fra dette verket og spørre: *Hva er de aller viktigste trekkene ved troens egenart i følge Luthers Store Galaterbrevskommentar?*¹ Svaret på dette spørsmålet vil da forhåpentligvis ikke bare avklare hva Luther selv mente om dette temaet, men også indirekte belyse et kjernepunkt i klassisk evangelisk-luthersk kristendom.

Korsets teologi og troens visdom

Når Luther underviser om troens egenart, handler det ikke om tro i en eller annen allmennreligiøs eller filosofisk betydning. Han drøfter det mest sentrale og vesentlige spørsmålet i kristen frelseslære: Hvordan blir mennesket tilgitt og rettferdiggjort overfor Gud? Dette spørsmålet har fornuften ingen kompetanse til å svare på. Det ligger utenfor og over all menneskelig forstand, hevder Luther. Det skyldes at

mennesket har *loven* som sin gjenstand. Vi spør alltid om hva vi bør gjøre for å fortjene nåde og syndstilgivelse hos Gud. Men *evangeliet* skjønner vi oss ikke på. Synden har bundet og blindet oss så vi ikke forstår det *Gud* av nåde har gjort og gjør til vår frelse i Jesus Kristus.²

Følgelig finnes det ingen virkelig kristen tro utenfor evangeliet om Jesus Kristus, fastslår Luther. Der er vi dårer med vrangforestillinger både om Gud og oss selv. Vi innbiller oss å kunne kjenne Gud og tro på ham gjennom filosofiske spekulasjoner og moralske prestasjoner. Men det kan vi ikke.³ Den veien fører oss ikke til Gud, men bort fra Gud – i avgudsdyrkelse og gudsbespottelse, lærer Luther.⁴ Derfor har Gud valgt å åpenbare seg for oss – ikke som metafysisk majestet i det høye, men i den inkarnerte Kristus i det lave. Denne åpenbaringen er kilden for det Luther kaller ”guddommelig teologi” (*divina theologia*). Det er Guds visdom med fokus på den fornedrede Gud i den korsfestede Kristus, også kalt ”korsets teologi” (*theologia crucis*).⁵

Til denne teologi svarer troens visdom, fremholder Luther. Det er den visdom som avholder seg fra spekulative undersøkelser og overveielser om en himmelsk, majestetisk guddom. Det er den tro som forholder seg til Gud der han faktisk lar seg erkjenne: i den menneskeblevne Guds Sønn. *Troen favner om Kristus*, den inkarnerte, korsfestede og oppståtte Guds Sønn.⁶ Det er i sum Luthers troskonsepsjon i Store Galaterbrevskommentaren.

La oss se litt nærmere på de viktigste aspektene ved denne konsepsjonen.

Kristi fortjeneste og rettferdighet

I spørsmålet om menneskets evige frelse hevder Luther en total motsetning mellom lov og evangelium. Der gjelder ikke hvem *jeg* er, og hva *jeg* gjør og fortjener.

Der gjelder bare hvem *Kristus* er, og hva *han* har gjort og fortjent. Setter jeg min lit til meg selv, min gjerning og fortjeneste, tror jeg i virkeligheten på meg selv som frelser og rettferdiggjører. Men da er Kristus død forgjeves. Han er ikke til noen nytte for meg som den guddommelige Frelseren evangeliet forkynner.⁷ Han er bare et moralsk forbilde for min selvfrelse på lovens grunn, beklager Luther.⁸

Med slike vendinger kritiserer reformatoren det gjengse menneskesynet og frelsesmønsteret hos de pavetro teologene på reformasjonstiden. Aristoteles har riktignok et poeng når han hevder at ”en blir en (god) citherspiller ved å spille ofte på cither”, medgir Luther.⁹ Med andre ord: I mellommenneskelige relasjoner i samfunnet kan vi oppdras og oppøves til å utfolde en viss rettferdighet og gode gjerninger etter menneskelige målestokker. Men i forholdet til Gud er dette utelukket, mener han. Etter hans oppfatning finnes det ingen egenskaper eller krefter i oss til å opparbeide noen frelsende rettferdighet som holder mål i Guds øyne. På dette planet firer Luther absolutt ingenting når han fordømmer det han vurderer som urealistisk antropologi og (semi)pelagiansk soteriologi hos de teologiske motstanderne sine: at vår menneskelige natur bare skulle være svekket av syndefallet, og at vi følgelig skulle ha fri vilje og medfødt kapasitet til å bidra noe til vår frelse.¹⁰ Etter Luthers syn har synden fullstendig korrumpert oss slik at vi ikke kan fortjene noe som helst overfor Gud – verken ”billighetsfortjeneste” (*meritum de congruo*) eller ”verdighetsfortjeneste” (*meritum de condigno*).¹¹

Likevel avviser ikke Luther alt snakk om fortjeneste. Han forkynner *Kristi* unike fortjeneste i motsetning til vår innbilte ”fortjeneste”.¹² Det vi ikke kan, det kunne Kristus. Det vi ikke gjør, det gjorde

Kristus – for oss. Han ga seg selv som sonoffer for våre synder og forsonte oss med Gud. Ved sin død på korset vant han ”den forunderlige tvekampen”, som Luther kaller den: nåden over vreden, rettferdigheten over synden, velsignelsen over forbannelsen, livet over døden. Dette er Kristi guddommelige fortjeneste. Det er den seieren han vant i kraft av sin identitet og makt som Guds Sønn. For ingen skapning kan vinne en slik seier. Det kan bare Gud, konstaterer Luther.¹³

Det er denne fortjenesten troen forholder seg til. Den satser alt på en *annens* hjelp, på Kristi hjelp, fremholder Luther.¹⁴ Derfor kan ikke troens rettferdighet overfor Gud være noen iboende substans eller kvalitet (*habitus, qualitas*) i mennesket selv, slik senmiddelalderens teologer lærte i kjølvannet av Aristoteles’ filosofi, innvender han. Den slags substans strekker ikke til overfor Gud.¹⁴ Troen relaterer seg ikke til en indre rettferdighet i mennesket, men til en ytre rettferdighet *utenfor* mennesket (*extra hominem*), lærer Luther. Det er ikke min egen, men en *fremmed* rettferdighet (*iustitia aliena*). Den er ikke lovens, men *evangeliets* rettferdighet. Den er ikke menneskelig, men *guddommelig*; ikke jordisk, men *himmelsk*.¹⁶ Den er ikke aktiv i den forstand at den bygger på noen som helst frelsesbringende aktivitet fra min side, men *passiv* (*iustitia passiva*) i det jeg lar en annen fremskaffe den, forklarer han.¹⁷ Troen tror at Gud har frembrakt den ved Kristus, og at Gud tilbyr den av nåde i Kristus.

Troen lar Gud være Gud

Det er særlig det siste momentet som belyser troens egenart i Luthers teologiske tenkning. At den frelsende rettferdigheten er passiv, betyr at troen lar Gud være Gud. Det er dette han sikter til når han nokså ubeskyttet sier: ”Troen er guddom-

mens skaper, ikke med hensyn til Guds vesen, men hos oss.”¹⁸ Han mener ikke å si at troen skaper Gud (Kristus) i sitt bilde, slik Ludwig Feuerbach i sin tid snudde kristendommen på hodet. For Luther er det selvsagt at Gud eksisterer og regjerer før og uavhengig av troen. Poenget hans er ikke at troen skaper Gud, men at den holder Gud alene som Gud i en personlig og levende relasjon til ham.¹⁹ Den avstår fra å innta Guds posisjon og funksjon som Skaper og Frelser. Tar jeg sikte på å oppnå tilgivelse og rettferdighet overfor Gud ved egen aktivitet og fortjeneste, gjør jeg meg selv til skaper og frelser i religiøs forstand. Det er selvvalgt gudskyrkelse og – etter Luthers bedømmelse – forkastelig avgudskyrkelse. Det er å bryte det første og største budet. Det er å avsette Gud fra hans trone og innsette seg selv i Guds sted.²⁰

Dette er grunnen til at læren om rettferdiggjørelsen er den trosartikkelen som kirken står og faller med: *Den handler om intet mindre enn hvem som egentlig er Gud*.²¹ Er det mennesket selv? Eller er det Gud? Det er Gud, svarer troen. Den frakjenner seg selv alle ambisjoner om å være sin egen skaper og frelser. Den tillegger Gud alt som med rette tilkommer ham. Den gir ham alene æren som Gud. Den anerkjenner reservasjonsløst alle hans guddommelige attributter: at han er god, vis, rettferdig, barmhjertig, allmektig.²² Og særlig holder troen ham for å være pålitelig: at han er til å stole på når han i evangeliet lover å frelse mennesket.²³ Slik oppfyller troen det første og største budet, forklarer Luther.

Når troen således rettferdiggjør Gud, rettferdiggjør Gud den som tror, fortsetter han. Det foregår ikke ved noen slags handel der Gud selger sin rettferdighet som en vare vi kjøper. Det betinger jo at vi har noe å betale med, noe vi slett ikke har. Og

det forutsetter at Gud skulle være en kjøpmann som vi kan handle eller forhandle med, harselerer Luther med selvironisk brodd mot sitt førreformatoriske gudsbilde.²⁴ Troen gjør ingen kalkulert beregning, men lar Gud foreta en uforstyldt tilregning, ifølge reformatoren. Slik erkjenner og erfarer troen at Gud er barmhjertighetens og nådens Gud. Han tilregner og gir oss Kristi rettferdighet som gave, fullstendig ufortjent, helt gratis, av ren og skjær barmhjertighet og nåde (*sola gratia*), underviser Luther.²⁵

Samtidig bekjenner troen paradoksalt nok at gaven er kjøpt, vedgår han. Den er dyrt kjøpt – ikke av oss, men av Kristus. Den er Guds ufortjente gave til oss fordi Kristus har fortjent den for oss. Den er helt gratis fordi Kristus har betalt fullt ut for den med sin lidelse og død. ”Herren har forløst og kjøpt oss med sitt blod for å rettferdiggjøre og frelse oss,” forkynner Luther.²⁶ Faderen har hengitt sin enbårne Sønn i døden for å løskjøpe og befri oss fra syndens skyld og lovens forbannelse. Så det er for Kristi skyld (*propter Christum*) – i kraft av hans død på korset – at Gud rettferdiggjør oss. Følgelig er det en ufattelig kostbar gave troen forholder seg til når den favner om Kristus, understreker han.²⁷

Denne gaven forholder troen seg til gjennom det Luther kaller det forunderlige (salige) bytte.

Det forunderlige bytte og troens rolle

Luthers lære om *det forunderlige bytte* (*admirabile commercium*) har både et frelshistorisk fortidsaspekt og et kontinuerlig nåtidsaspekt: Kristus byttet plass med oss syndere da han døde på korset til vår frelse, og Kristus bytter daglig plass med oss ved rettferdiggjørelsens under. Mellom fortidsaspektet og nåtidsaspektet er det en ubrytelig sammenheng: Det som

skjedde én gang for alle, er grunnlag og kilde for det forunderlige bytte Kristus foretar gjennom kirkens nådemidler, og det som skjer gjennom disse midlene, er frukt og følge av det forunderlige bytte Kristus gjorde i påsken.²⁸

Når Luther taler om det som skjedde dengang, er han forbausende lite opptatt av korshendelsens ytterside. Det er den teologiske innersiden som står i fokus. Han retter oppmerksomheten på stedfortrederen: Jesus døde ikke for seg, men for meg. Han ble ikke forbannet for sin skyld, men for min. Han tok min plass da han døde istedenfor meg. Han bar ikke bare syndene mine fra meg til seg; han flyttet meg selv, synderen, over på seg som om jeg selv led straffen. ”Slik foretok han et salig bytte med oss, tok vår syndige person på seg og ga oss sin uskyldige og seirende,” forklarer Luther.²⁹ Det var Kristus som gjorde det. Samtidig holder han frem Gud som hovedpersonen i langfredagsdramaet: ”Derfor er Kristus ikke bare korsfestet og død, men Guds kjærlighet (min uth.) har også lagt synden på ham”.³⁰ Her forkynner reformatoren selve essensen i det nye evangeliske gudsbildet sitt: Ved det salige bytte handlet ikke lovens og hevners Gud, men nådens og barmhjertighetens Gud. Det var Guds ubegripelige kjærlighet som gjorde Guds enbårne Sønn til en forbannelse for vår skyld. Luther vever sammen gudsbilde, kristusforståelse og frelseslære i én helhetlig, koherent teologi.³¹

Det er denne koherens som også gjør seg gjeldende ved det forunderlige bytte mellom Kristus og hver den som tror på ham, fremholder Luther. Å bli en kristen – og å være en kristen – består i at Kristus og synderen bytter plass. Han tar min plass, så jeg får hans. Han overfører alt vårt – synden, døden og forbannelsen – fra oss til seg. Og han overfører alt sitt –

rettferdigheten, livet og velsignelsen – fra seg til oss. Alt vårt blir hans; alt hans blir vårt, triumferer Luther.³² Ja, mer enn det. Reformatoren stanser ikke med ”tingene”. Han peker fremfor alt på *personene*: Kristus overflytter meg selv fra meg til seg. Som Luther sier med sin dristige ordbruk: ”... jeg blir fridd ut av skrekken for loven og synden, tatt ut av mitt eget skinn og ført over til Kristus og til hans rike...”.³³ Her er tydeligvis *Gud* det underliggende subjektet i utsagnet: Ved den samme kjærligheten som brakte Guds Sønn under forbannelsen for min skyld, overfører nå Gud meg til Kristus, og Kristus til meg. Kristus og den troende ”flytter” inn hos hverandre likesom brudgom og brud, sier Luther med en metafor han ofte anvender i skriftene sine.³⁴ Slik aktualiseres og effektueres det frelsesverket Gud fullbrakte da Kristus døde for oss på korset.

Hva er så troens rolle i ”dette søtteste skuespillet”, som Luther kaller det?³⁵ Den er å la Kristus være den stedfortrederen som han ble én gang for alle Langfredag, og som han vil være hver dag i livet vårt, sier han. Den har et strengt *personlig* preg: Troen tror at Kristus døde ikke bare for alle, men *for meg*.³⁶ Med dette finner troen sin høyeste trøst, forsikrer han: ”... å iføre og overdekke Kristus med mine, dine og all verdens synder og se ham bære alle våre synder”.³⁷ I kraft av Kristi kjærlige plassbytte med oss lærer troen ”å overføre synden, døden og forbannelsen og alt det som plager oss av ondt, fra oss til Kristus, og omvendt: (overføre) rettferdigheten, livet og velsignelsen fra ham til oss”.³⁸

”Sofistene” – Luthers teologiske motstandere – gjør det stikk motsatte, beklager han. De fjerner syndene sine fra Kristus og kler seg selv med dem. Det skyldes deres urealistiske lære om men-

neskets utsikter til å fortjene Guds nåde og frelse på basis av egne krefter og gjerninger.³⁹ De forholder seg til Kristus som det syndfrie forbilde i samsvar med *lovens* krav. Men de kjenner ikke Kristus som den stedfortredende frelseren, slik *evangeliet* forkynner. Med det blir de etter Luthers syn prototyper på det dypeste grunntrekket ved det naturlige mennesket etter syndefallet: at jeg i det lengste holder fast på plassen som min egen skaper og frelser, og at jeg dermed setter meg selv i Guds og Kristi sted. Ikke så med troen: Den holder fram Kristus i stedenfor seg selv, lærer Luther.⁴⁰ Det troende mennesket bytter plass med Kristus. Troen trer inn i den stedfortredelsen Kristus har gjort – og gjør – ved det forunderlige bytte. Troen tror på stedfortrederen og oppfyller på den måten det første og største budet: at Gud får være Gud.

Dette forutsetter imidlertid at Kristus ikke bare har lidd og dødd, men at han er stått opp fra de døde og lever i dag.

Den oppståtte Kristus og det forkynnte løftesordet

Luthers ”korsteologi” er ikke slik å forstå at den fokuserer på Kristi død til fortrengsel for hans oppstandelse. Langfredagen verken fjerner eller svekker betydningen av påskedagen. Døden på korset har sonings- og forsoningseffekt bare i kraft av at han er stått opp fra de døde. Han er overvinneren og seierherren over loven, synden, døden og alt ondt fordi han lever nå, proklamerer Luther. Og denne seieren er troen så nært knyttet til at han frimodig bekjenner: ”jeg er oppstått”.⁴¹ Ja, den troende er alt nå løftet så høyt opp i himmelen at han står høyt hevet over loven, erklærer han.⁴² Vurdert utenfra, på lovens premisser, virker den slags forkynnelse naturligvis helt uvirkelig og urimelig. Men sett innenfra, i evan-

geliets lys, fortøner saken seg verken virkelighetsfjern eller svermerisk, mener Luther: *I troens forening med Kristus er den troende det Kristus er overfor Gud.*

Luther forutsetter at den oppståtte Kristus nå sitter ved Guds høyre hånd i himmelen. Der virker Kristus som vår midler og mellommann som går i forbønn for oss hos Gud.⁴³ Med det aktualiserer og effektuerer han det forunderlige bytte han foretok én gang for alle Langfredag. Han står for Gud som vår stedfortreder. Ved troen på ham får vi hans posisjon overfor Gud. Gud ser Kristus når han ser på oss. I ham står vi for Guds ansikt og under Guds velbehag. Der ”bretter Gud ut sin videste nådehimmel over oss”, jubler Luther. Etter hans skjønn finnes det ikke noen høyere stand og stilling.⁴⁴

Det personlige pronomenet *han* (*ham*) (om Kristus) kan ikke fremheves for markant her. Vår stedfortreder overfor Gud er ingen (menneskelig) idé, men en guddommelig *person*. Den frelsende rettferdigheten er ikke ”noe”, men *noen*. Den er Kristus selv: ”... for Kristus lever, og han er min evige og himmelske rettferdighet og liv”, sier Luther.⁴⁵ Derfor er frelsesgaven ikke en upersonlig ”ting”, men en levende person. Gaven er Giveren. Det er denne gaven troen tar imot, påpeker Luther.⁴⁶ Det forutsetter at Kristus først gir seg til oss. Hans selvhengivelse til oss skaper i oss den tro hvorved vi gir oss hen til ham: ”Kristus kom for å gripe fast om oss og for at vi på vår side skulle favne om ham”, presiserer Luther.⁴⁷ Kristus og troen favner om hverandre lik brudgom og brud.

Troens ”ekteskapelige” forening med Kristus signaliserer at Luther ikke tenker kosmologisk-topografisk som om Kristus befinner seg langt borte i en fjern himmel. Han tenker teologisk-presentisk: Kristus er selv til stede i sitt sakramentale nærvær

i kirken. Han kommer til oss ved Den helige ånd i og ved det ytre ordet (*verbum externum*), det forkynnte og pålitelige løftesordet i evangeliet, lærer Luther.⁴⁸ Det svarer til den frelsende rettferdighetens og den mottagende troens karakter av ekster-nalitet i hans teologi: Kristus gir seg selv til oss som vår *ytre* rettferdighet *utenfor* oss selv; slik skaper han i oss troen som griper om Kristus ved utadvendt tillit til det *ytre* løftesordet.⁴⁹ Troen lever ikke ved innadvendt selvbeskuelse, men ved å se *hen til* Kristus i evangeliet. Paradoksalt nok finner den troende seg selv ved å se *bort fra* seg selv, poengterer reformatoren.⁵⁰

Luther illustrerer dette paradokset med en annen fascinerende metafor: Ringen har ingen verdi i seg selv; det er edelsteinen ringen griper om, som gjør ringen kostbar. Slik er det også med troen: Den har ingen verdi i og for seg; *det er troens gjenstand, Kristus, som gjør den uendelig verdifull*. Luther snakker aldri om en formal kristentro atskilt fra troens objekt. Han forkynner alltid troens uunnværlige tilknytning til ham troen tror på: Kristus. Troen er ingenting uten midleren, stedfortrederen. Men med ham – og i ham – har den en ufattelig stor verdi. Ja, den har *guddommelig* verdi fordi den favner om den inkarnerte *Guds Sønn*. *Han* – ikke min tro og kjærlighet – er mitt smykke, min perle, min skatt, gjentar Luther igjen og igjen.⁵¹

Når troen således fester all sin lit til Kristus *utenfor* seg selv, tar Kristus forunderlig nok bolig *i* troen.

Den iboende Kristus og den anfkete tro

Kristus er ikke bare *utenfor* den troende. Han bor også *i* hver den som tror på ham, fremholder Luther: ”Kristus er så å si nærværende i selve troen.”⁵² Og når Kristus tar bolig der, er alle andre beboere ute-

lukket, understreker han og anvender igjen metaforen med det monogame ekteskapet: Moses og Kristus kan ikke dele samme brudeseng! I spørsmålet om menneskets frelse og rettferdiggjørelse overfor Gud har loven ingen plass der evangeliet får rom:

For den gamle beboeren, Moses, bør vike og flytte annetsteds når den nye gjesten, Kristus, kommer inn i det nye huset, for at han kan bo der alene. Der han er, er det ikke plass for loven, synden, vreden og døden, men der er bare nåde, rettferdighet, glede og liv, og ren og barnlig tillit til en forsonet, velvillig og nådig Far.⁵³

Luther plasserer altså den nye rettferdigheten ikke eksklusivt *utenfor* meg som tror. Den bor også *i* meg for så vidt som Kristus lever i meg. Det viser at en ensidig *forensisk* forståelse av rettferdiggjørelsen ikke har dekning hos Luther selv. Reformatorens teologi på dette helt sentrale punktet er mer allsidig enn som så: den nye rettferdigheten har også et *inherent* aspekt i det Kristus tar bolig i meg ved troen.⁵⁴ Like fullt gir ikke dette aspektet rom for idéen om noen selvprodusert rettferdighet på lovens premisser. Den nye rettferdigheten er ingen menneskelig kvalitet i aristotelisk forstand, men Kristi ”fremmede” rettferdighet på evangeliets grunn. Den rettferdigheten som bor i meg, er den samme jeg har utenfor meg. Det er Kristus personlig.

Hvordan erfarer så troen denne iboende rettferdigheten? Opplever den troende bare nåde og glede, liv og lys? Nei, slett ikke alltid, konstaterer Luther. For troen i seg selv er ikke uten videre erfarbar og følbart, erkjenner han. Den er snarere en skjult hemmelighet, ”en tåke i hjerte”, ”et mørke som ingenting ser, men der Kristus, som troen har grepet om, likevel tro-

ner”, sier han.⁵⁵ Troens nye rettferdighet er ”innhyllet i et mysterium som verden ikke forstår”.⁵⁶ Heller ikke for den troende selv er den gjennomskiktig, medgir han med referanse bl.a. til Hebr 11,1. Så selv når troen trøster seg til at Kristus bor i hjertet, kan vi ikke regne ut *hvordan* han er til stede, fastslår han.⁵⁷

For Luther dreier ikke dette seg om noen kjølig, kognitiv utregning. Etter hans erfaring er dette dypt og eksistensielt alvorlig ettersom vi fremdeles er syndere som anklages under lovens dom.⁵⁸ Reformatoren går ut fra at alle kristne fra tid til annen rammes av samvittighetsangst og fortvilelse over egen synd og utilstrekkelighet, og av lidelser og anføtelser av ymse slag. I slike situasjoner kan Kristus synes å opptre snarere som djevelens medspiller enn som synderes frelser, erfarer Luther.⁵⁹ Hva gjør vi da? Finnes det noe legemiddel, noen utvei og redning?

Luther finner svaret i *troens praktiske lærdom å kunne skjelne rett mellom lov og evangelium*.⁶⁰ Etter hans overbevisning står det her om noe langt mer enn teoretisk fagteologi.⁶¹ Det handler om personlig kamp gjennom død til liv, gjennom lovens gjentatte dom til evangeliets fornyende nåde. I slike kamper gjelder det å klynge seg til ”evangeliet som fører oss bortenfor og over lovens og fornuftens lys til troens mørke, der loven og fornuften ikke har noe å bestille”, utfordrer han.⁶² Der øver troen seg i å se evangeliets lys i det ytre løftesordet gjennom og tross troens mørke.⁶³ Med det har også loven nådd sin dypeste hensikt, mener Luther: Lovens egentlige oppdrag – lovens åndelige (teologiske) funksjon (*usus spiritualis (theologicus) legis*) – er nemlig ikke å trykke oss ned i evig fortvilelse, men å få oss til å fortvile over alle egne frelseskrefter og – i fellesskap med evangeliets løftesord – å føre oss ut fra oss selv og hen til Kristus.⁶⁴

Ifølge Luthers praktiske erfaringsteologi lærer anfektelsene og samvittighetskampene oss å bytte plass med Jesus, så vi unngår å forveksle Kristi stedfortredende rettferdighet med vår naturlige rettferdighet og dermed gjøre evangeliet til lov og lov til evangelium.⁶⁵

Med denne lærdom kommer også kjærligheten på sin rette plass i forhold til troen.

Troen og kjærligheten

Luther anklager ”sofistene” for å mistolke Paulus når apostelen i Gal 5,6 taler om ”tro formet (virksom) i kjærlighet”. De lærer at troen rettferdiggjør først når den gjennom kjærligheten får sin rette form, når den viser seg virksom i kjærlighet. Kjærligheten smykker troen med gode gjerninger og gjør den velbehagelig og fortjenestefull overfor Gud. Troen er verdiløs om den ikke forenes med den kjærligheten som oppfyller lovens ordlyd og hensikt. Troens verdi beror på den kjærligheten som produserer ”billighetsfortjenester” og ”verdighetsfortjenester”.⁶⁶

Denne læren snur saken på hodet, opponerer Luther. På grunn av syndens makt i oss har ikke vi kapasitet til å praktisere en slik kjærlighet. Men det har *Kristus*: ”Kristus former og gjennomtrenger troen, ja er troens rette skikkelse og form”, fremholder Luther med polemisk brodd mot de teologiske motstanderne sine.⁶⁷ Og det angår ikke bare troens relasjon til Gud, men også kjærlighetens oppfyllelse av Guds bud. For ”den kristne tro er ikke en uvirksom egenskap eller et tomt skall i oss,... som først blir levende når kjærligheten kommer til”, forklarer han.⁶⁸ Nei, det forholder seg motsatt: det er ikke kjærligheten som farger og pryder troen, men troen som farger, pryder og gir liv til kjærligheten. Den levende Kristus bor i troen og utfolder *sin* kjærlighet gjen-

nom oss.⁶⁹

Luther svekker altså ikke betydningen av kjærligheten og gjerningene. Men de må ha sin rette begrunnelse og forankring, mener han. De har sin livskilde og bærekraft i den tro som favner om Kristus. Etter Luthers syn er det dogmatikken som begrunner og bærer etikken. Modernitetens skille mellom dogmatikk og etikk, mellom troen og kjærligheten, er fremmed og ukjent for Luther. Det er troens ”ekteskapelige” forening og forunderlige bytte med Kristus som inspirerer og motiverer kjærligheten. Ved ham gir Gud sin Ånd som bærer frukt i gode gjerninger.⁷⁰

Dette skjer på jorden og ikke i himmelen, i ”dalen” og ikke på ”fjellet”, presiserer Luther. I kraft av Kristi oppfyllelse av Guds løfter til Abraham på Moria fjell (1 Mos 22) står vi alt nå for Guds ansikt i himmelen; der gjelder *evangeliets* nåde for hver den som tror. Lik Abraham som gikk tilbake til eselet og tjenesteguttene sine i dalen, slik fører Gud oss til våre medmennesker for å tjene dem på jorden; der gjelder lovens bud om kjærligheten og gjerningene, underviser reformatoren.⁷¹ Som kristne lever vi både i himmelen og på jorden. I troens relasjon til Gud er vi samtidig rettferdige og syndere i absolutt (total) forstand. I kjærlighetens relasjon til vår neste er vi bare delvis rettferdige og delvis syndere.⁷² I begge relasjonene lever troen så sant og så lenge den favner om Kristus, lærer Luther.

Sammenfatning

De viktigste poengene i den foregående analysen kan sammenfattes i følgende tre punkter.

For det første er *ved troen alene* (*sola fide*) uttrykk for troen på *Gud alene* (*solus Deus*). Troen lar Gud være Gud. Slik oppfyller den det første og største av alle

bud. For Luther handler det første budet ikke bare om å ha andre guder (religioner), men i første rekke om å avstå fra selvdyrkelse: at vi i praksis holder oss selv for å være vår egen skaper og frelser. Mot denne avgudsdyrkelsen ivaretar *ved troen alene (sola fide)* den mest grunnleggende maksimen i kristen teologi: Gud er Gud; mennesket er mennesket. Luthers hovedsikte med utleggelsen av troens egenart er å målbare forskjellen og forholdet mellom Gud og mennesket i skapelsens husholdning så vel som i frelsens sak: Vi er *skapninger* som daglig er avhengige av liv fra Gud, Skaperen, utenfor oss selv; vi er *syndere*, som daglig behøver nåde fra Gud, Frelseren, utenfor oss selv. Luther binder sammen skapertroen og frelseretroen i én enhetlig gudstro.⁷³ Skaperen og Frelseren er én Gud.

For det andre er denne gudstroen på det nærmeste knyttet til troen på *Kristus alene (solus Christus)*. Det er den tro som favner om Kristus, som oppfyller det første og største av budene, forkynner Luther. I hans teologi er denne troen basert på det frelsesverket Faderen fullførte da han i sin kjærlighet lot Sønnen bytte plass med oss: Ved sin stedfortredende lidelse og død gjorde Kristus vår synd til sin for at hans rettferdighet kunne bli vår. På

dette grunnlaget aktualiseres det forunderlige bytte ved rettferdigjørelsens under: Ved evangeliets løftesord skaper Den Hellige Ånd i oss den tro som favner om Kristus og hans rettferdighet, og som dermed forener oss med Guds Sønn på Faderens fang. Det er denne *trinitariske* gudstroen som Luther bekjenner når han ekspliserer troens egenart. Utenfor denne gudstroen finnes det ingen genuin gudstro, bare avgudsdyrkelse, mener han.

For det tredje understreker reformatoren at denne trinitariske gudstroen ikke ekskluderer eller desavouerer loven og gjerningene. Når evangeliet setter oss på rett plass i troens relasjon til Gud, vil også loven og gjerningene få sin rette funksjon der de hører hjemme, poengterer han: i relasjon til vår neste. I Luthers teologi er det altså selvmotsigende at *ved troen alene (sola fide)* skulle føre til passiv kvietisme; for når den levende Kristus tar bolig i troen, inspirerer og motiverer han til kjærlighetens livsutfoldelse i Guds skapte verden. For Luther spiller således troen på Kristus en sentral betydning ikke bare i dogmatikken, men også i etikken. Troen favner om Kristus oppad i forholdet til Gud og utad i møte med medmennesker. Kort sagt: Den omfatter hele livet.

Noter

1. Verket teller knapt 900 foliosider i den vitenskapelige Weimar-utgaven av Luthers skrifter. WA 40, I, 1-688 og WA 40, II, 1-184. Fremstillingen i denne korte artikkelen vil da naturligvis bli svært skisseaktig. Av hensyn til de fleste leserne av herværende tidsskrift oversetter jeg den latinske grunnteksten til norsk.

2. WA 40, I, 371, 21-23: "Og her befinner vi oss i en helt annen verden, utenfor fornuften, der det ikke er diskusjon om hva vi bør gjøre, og ved hva slags gjerninger vi skal fortjene syndenes tilgivelse med..." Se også for eksempel WA 40, I, 141, 23-26; 164, 121-124; 360, 20-28; 362, 23-26.

3. Sml. LK II, 3: "Jeg tror at jeg ikke av egen fornuft eller kraft kan tro på Jesus Kristus, min Herre, eller komme til ham..." Til dette temaet, se Ragnar Skottene, "Troen, fornuften og Ånden. Noen kommentarer til Luthers forklaring til tredje trosartikkel med særlig henblikk på kirkens trosopplæring", i *Hva betyr det? Luthers katekisme i trosopplæringen* (red. K. Alfvåg og J. Haga; Oslo: IKO-forlaget, 2013), 163-183.

4. WA 40, I, 609, 18-20: "For utenfor Kristus er det ikke noe annet enn bare avgudsdyrkelse, avguder og en falsk forestilling om Gud, enten den kalles Mose lov, pavens lov eller tyrkerens Koran". Se også for eksempel WA 40, I, 95, 25-28; WA 40, II, 111, 15-18.

5. WA 40, I, 371, 23. Om Luthers korsteologi, se særlig hans berømte teser fra *Heidelbergdisputasjonen* 1518. WA I, 350-374. Til forskningen på denne tematikken, se bl.a. Walter von Loewenich, *Luthers Theologia Crucis* (5. Auflage; Witten: Luther-Verlag, 1967); Pierre Bühler, *Kreuz und Eschatologie. Eine Auseinandersetzung mit*

der politischen Theologie, im Anschluß an Luthers theologia crucis (Tübingen: Mohr Siebeck, 1981); Dennis Ngien, *The Suffering of God According to Martin Luther's 'Theologia Crucis'* (New York: Peter Lang, 1995); Gerhard O. Forde, *On Being a Theologian of the Cross. Reflections on Luther's Heidelberg Disputation 1518* (Grand Rapids, Michigan: W.B. Eerdmans, 1997); Alister E. McGrath, *Luther's Theology of the Cross* (2. Edition; Chicester: John Wiley & Sons, 2011); Hans-Martin Barth, *The Theology of Martin Luther. A Critical Assessment* (Minneapolis: Fortress Press, 2013), 77-99.

6. WA 40, I, 78, 24-26: ”Derfor skal du nøye huske, når det dreier seg om rettferdiggjørelsen og nåden, hvor vi alle har å gjøre med loven, synden, døden og djevelen, at du ikke skal kjenne til noen annen Gud enn den inkarnerte og menneskelige Gud.” Se også for eksempel WA 40, I, 77, 22-28; 78, 14-17; 93, 23-24; 447, 18-21; 602, 18-22; 605, 14-18.

7. WA 40, I, 167, 28-32: ”For her handler det om noe alvorlig og stort, nemlig om Guds Sønnns død, han som etter Faderens vilje og befaling ble kjød, korsfestet og døde for hele verdens synder. Hvis troen viker på dette punktet, er denne Guds Sønnns død forgyves; likeså er det tomt snakk at Kristus er verdens Frelser...”. Se også WA 40, II, 20, 12-21.

8. Da gjøres loven til nåde og nåden til lov, Moses til en Kristus og Kristus til en Moses, beklager Luther. WA 40, I, 248, 20-24. Se også for eksempel WA 40, I, 202, 21-23; 249, 18-21; 389, 19-20.

9. WA 40, I, 402, 25-26.

10. Dette radikalt pessimistiske menneskesynet, mest utførlig og konsekvent fremstilt i Luthers teologiske hovedverk *Om den trellbunde vilje* 1525, gjentas og bekrefte her i Store Galaterbrevskomentaren. Se for eksempel WA 40, I, 121, 17-22; 293, 23-28.

11. Som i mange andre av skriftene sine polemiserer Luther også i Store Galaterbrevskomentaren mot ”sofistenes” forestillinger om 1) *meritum de congruo*, ”billighetsfortjeneste”, en fortjeneste på basis av menneskets oppfyllelse av lovens konkrete ordlyd (*secundum substantiam factorum*) og av egne krefter (*facere quod in se est*) i fellesskap med Guds foreløpige nåde i skapelsens husholdning (*gratia gratis data*); og 2) *meritum de condigno*, ”verdighetsfortjeneste”, en fortjeneste på grunnlag av et samvirke mellom Guds egentlige nåde i frelsens husholdning (*gratia gratum faciens*) og menneskets oppfyllelse av lovens dypere hensikt (*secundum intentionem praecipientis*). Se for eksempel WA 40, I, 227, 21ff.; 236, 30-32; 456, 13-15. Se ellers redegjørelsen for disse forestillingene og Luthers motstand mot dem i Ragnar Skottene, *Grace and Gift. An Analysis of a Central Motif in Martin Luther's Rationis Latomianae Confutatio* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008), 76ff. med referanser til forskningslitteratur.

12. WA 40, I, 232, 21-28; 233, 19-20; 571, 21-23.

13. Det er særlig ved utleggelsen av Gal 3,13 Luther dveler ved dette sentrale dogmatiske locus. WA 40, I, 432, 17- 453, 13. Til betegnelsen mirabile duellum, den forunderlige tvekampen, se WA 40, I, 439, 431-432. Om Luthers Guds-Sønn-kristologi som nødvendig bærekraft for forsoningslæren, se særlig WA 40, I, 441, 16-33. Se også WA 40, I, 33, 19-20; 164, 22-24; 167, 28-30; 297, 30-31; 366, 29-30. Se ellers bl.a. Karin Bornkamm, *Luthers Auslegungen des Galaterbriefs von 1519 und 1531. Ein Vergleich* (Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1963), 127-132; Paul Althaus, *Die Theologie Martin Luthers* (6. Auflage; Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1983), 177ff.; Bernhard Lohse, *Luthers Theologie in ihrer historischen Entwicklung und in ihrem systematischen Zusammenhang* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995), 235-248; Robert Kolb, *Martin Luther. Confessor of the Faith* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 121-125.

14. WA 40, I, 33-17-20: ”Denne (læren om rettferdiggjørelsen) går ut på hvordan vi ikke ved oss selv (og utvilsomt heller ikke ved våre gjerninger, som er mindre enn oss selv), men ved en annens hjelp, nemlig ved Guds enbårne Sønn, Jesus Kristus, er forløst fra synd, død og djevel og har fått evig liv”. Se også WA 40, I, 168, 20-23; 249, 18-21; 450, 28-30.

15. Se bl.a. WA 40, I, 197, 25-27; 225, 25ff.; 228, 27-33; 255, 28-30; 279, 34-280, 11; 370, 28-31.

16. Luther anvender en rekke slike motsetninger for å få frem et hovedpoeng ved trosrettferdigheten. Se for eksempel WA 40, I, 70, 17-22; 141, 23-26; 207, 17-26; 208, 11-13; 213, 30-214, 18; 268, 18-23; 668, 33-35. Til disse motsetningene, se ellers bl.a. Althaus, *Die Theologie*, 197-203; Bengt Hägglund, *Theologins historia* (5. upplagan; Stockholm: Liber Förlag, 1988), 201-204.

17. Som jorden ikke selv frembringer regn ved eget arbeid, dyrking eller kraft, slik kan heller ikke vi skaffe oss den himmelske rettferdigheten ved vår egen innsats og fortjeneste, resonnerer Luther. WA 40, I, 43, 18-25. Se ellers for eksempel WA 40, I, 41, 23-26; 42, 26-43, 17; 70, 17-22; 407, 14-19; 597, 15-22. Mer om dette hos bl.a. Ingolf U. Dalferth, ”Mere Passive” i *Word – Gift – Being* (Ed. B. K. Holm and P. Widmann; Tübingen: Mohr Siebeck, 2009), særlig 52-60.

18. WA 40, I, 360, 24-25.

19. Til Feuerbach's mistolkning av Luther, se bl.a. Althaus, *Die Theologie*, 50; Oswald Bayer, *Theologie* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1994), 36-42 (40f.); idem, *Martin Luthers Theologie. Eine Vergegenwärtigung* (2. Auflage; Tübingen: Mohr Siebeck, 2004), 217f.; Notger Slenczka, ”Fides creatrix divinitas. Zu einer These Luthers und zugleich zum Verhältnis von Theologie und Glaube”, i *Denkraum Katechismus. Festgabe für Oswald Bayer zum 70. Geburtstag* (Hrsg. J. von Lüpke und E. Thaidigsmann; Tübingen: Mohr Siebeck, 2009), 171-195 (177).

20. WA 40, I, 363, 22-23: "I sum: De (som vil bli rettferdiggjort ved loven og egne gjerninger og fortjenester) styrter Gud ned fra hans trone og setter seg selv i hans sted". Se ellers for eksempel WA 40, I, 121, 17-22; 404, 27-405, 19; 407, 14-19; 442, 22-24; 605, 14-18. Se også bl.a. Roselies Taube, *Gott und das Ich – erörtert in einer Auseinandersetzung mit Luthers Lehre über Glaube und Liebe in seinem Galater-Kommentar (1531/35)* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1986), 52-57.
21. Sml. overskriften "Gottes Gottheit als Sinn der Rechtfertigungslehre" hos Althaus, *Die Theologie*, 109-118. Se også Lohse, *Luthers Theologie*, 54: "Die Rechtfertigungslehre ist dabei im Grunde das Kriterium für die Sachgemäßheit der Behandlung der Gottes- und Selbsterkenntnis."
22. WA 40, I, 360, 21-24: "Å gi Gud æren er nemlig å tro på ham; det er å holde ham for pålitelig, vis, rettferdig, barmhjertig, allmektig; i sum: å anerkjenne ham som opphav til og giver av alt godt. Det gjør ikke fornøften, men troen." Se også for eksempel WA 40, I, 131, 17-132, 10; 361, 12-13; 369, 18-25.
23. Se bl.a. WA 40, I, 42, 26-43, 17; 167, 25-33; 423, 23-29; 425, 14-23; 456, 13-15; 467, 18-19; 589, 18-28; 605, 14-18.
24. WA 40, II, 179, 15-18: "For tidligere, mens det (sinnet vårt) var forblindet av papistiske villfarelser og mørke, fantaserte det om at Gud var en kjøpmann som solgte sin nåde til oss mot våre gjerninger og fortjenester. Men nå når evangeliets lys er gått opp, innser det (sinnet vårt) at det får rettferdighet alene ved tro på Kristus." I 1521 harselerer Luther på lignende måte mot gudsbildet hos sin teologiske motstander i Antilatimus. Se særlig WA 8, 79, 17ff. Til Luthers oppgjør med Latomus på dette punktet, se Skottene, *Grace and Gift*, 63ff. Til samme tematikk, se bl.a. Taube, *Gott und das Ich*, 60-62.
25. Luther synes aldri å bli trett av å fremheve dette hovedpoenget. Se bl.a. WA 40, I, 43, 18-25; 121, 19-22; 130, 12-15; 141, 23-26; 218, 19-20; 337, 16-22; 343, 33-344, 15; 366, 23-367, 21; 369, 18-25; 370, 28-371, 25.
26. WA 40, I, 237, 14-15. Se også for eksempel WA 40, I, 268, 18-22; 448, 21-26; 582, 11-19.
27. Se bl.a. WA 40, I, 218, 19-20; 233, 16-24; 366, 23-367, 21; 369, 18-25; 372, 26-28; 509, 17-22.
28. Blant Luthers tidligere skrifter er det særlig *Frihetstraktaten* 1520 som utfolder dette temaet. Se særlig WA 7, 54, 39 – 59, 23. Til dette, se Skottene, *Grace and Gift*, 148 (note 50) med henvisninger til forskningslitteraturen. Se også idem, "Frihet og relasjonaltet (II)", TTK 82 (2011): 19-39.
29. WA 40, I, 443, 23-24. Se også for eksempel WA 40, I, 261, 19-27; 444, 16-18; 447, 19-21; 459, 20-22.
30. WA 40, I, 436, 17-18. Se også for eksempel WA 40, I, 297, 23-34; 437, 18ff.; 455, 15-26.
31. Om Luthers utfoldelse i Store Galaterbrevskomentaren av den trinitariske og kristologiske koherens og subjektivitet i langfredagsdramaet, se bl.a. Marc Lienhard, *Luther: Witness to Jesus Christ* (Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2004), 290-298.
32. WA 40, I, 454, 30-33: "Så lenge synden, døden og forbannelsen blir i oss, fordømmer synden, dreper døden og forbanner forbannelsen oss. Men når de overføres på Kristus, blir det som er vårt, hans eget, og det som var hans, blir vårt." Se også WA 40, I, 369, 25: "Hans rettferdighet er din, din synd er hans."
33. WA 40, I, 284, 16-18. Se også for eksempel WA 40, I, 284, 29-33; 297, 26-29.
34. Luther anvender ofte brudgom-brud-metaforen for å forklare det dypt personlige særpreget ved det forunderlige bytte. Se særlig WA 7, 54, 31ff. (*Frihetstraktaten* 1520). Her i Store Galaterbrevskomentaren, se for eksempel WA 40, I, 213, 30-214, 15; 241, 12-16; 284, 22-23; 285, 24-286, 17; 595, 24-34; 601, 25-29. Se ellers bl.a. Hermann Kleinknecht, *Gemeinschaft ohne Bedingungen* (Stuttgart: Calver Verlag, 1981), 13f.; Gerhard Ebeling, *Disputatio de homine, Dritter Teil, Die theologische Definition des Menschen* (Lutherstudien, Band II; Tübingen: J.C.B. Mohr, 1989), 174-177; Lienhard, *Luther*, 286-290.
35. WA 7, 55, 7: "Hic dulcissimum spectaculum".
36. WA 40, I, 299, 29-34: "Med stor innlevelse skal du altså lese disse ord "MEG" og "FOR MEG", og vend deg til å forstå og anvende dette "MEG" på deg selv med en sikker tro. Tvil ikke på at du hører til dem som det her er snakk om med "MEG". Tro heller ikke at Kristus bare har elsket Peter og Paulus og gitt seg selv (i døden) for dem, men at den samme nåde gjelder også oss og kommer også til oss som til dem. Vi er også innebefattet i dette "MEG". Se også for eksempel WA 40, I, 448, 21-26. Se ellers bl.a. Taube, *Gott und das Ich*, 119-130.
37. WA 40, I, 436, 24-26.
38. WA 40, I, 454, 33-455, 10.
39. Se note 11.
40. Dette er et kjernepunkt i Store Galaterbrevskomentaren, særlig i utleggelsen av Gal 3,13f. Med fast tillit sier troen: "Du, Kristus, er min Synd og Forbannelse, eller snarere: Jeg er din Synd, din Forbannelse, din Død, Guds vrede over deg og ditt helvete. Du, derimot, er min Rettferdighet, min Velsignelse, mitt Liv, Guds nåde over meg og min himmel." WA 40, I, 454, 20-23. Se ellers hele avsnittet WA 40, I, 432, 17- 459, 24.
41. WA 40, I, 270, 22-27: "Likesom den graven som den døde Kristus lå i, ved hans oppstandelse åpnet seg og ble funnet tom, og Kristus forsvant, slik står jeg, når jeg tror på Kristus, opp med ham og er død for min grav, det vil si loven som holdt meg fanget. Loven er allerede tom, jeg er gått ut av mitt fengsel og min grav, det vil si loven. Derfor har den nå ikke lenger rett til å anklage og holde fast på meg, for jeg er oppstått." Se også for

- eksempel WA 40, I, 65, 16-17; 235, 21-25; 282, 33-283, 14; 444, 13-18.
42. WA 40, I, 235, 21; 268, 18-22; 390, 28.
43. I Store Galaterbrevskommentaren holder Luther ofte frem den oppståtte Kristi mediator-funksjon. Se for eksempel WA 40, I, 50, 18-23; 233, 31-234, 17; 243, 13-14; 246, 15-16; 367, 11-21; 372, 14-17; 503, 19-30; 589, 18-19; WA 40, II, 6, 19-20; 79, 31-80, 15; 108, 11-16.
44. Til uttrykksmåten ”bredte ut sin nådehimmel”, se WA 40, I, 367, 14; WA 40, II, 108, 15. Se ellers for eksempel WA 40, I, 242, 28-243, 17; 576, 31-577, 19; WA 40, II, 4, 11-12; 6, 11-14; 108, 11-16.
45. WA 40, I, 48, 13-14. Se også for eksempel WA 40, I, 197, 27-198, 14; 283, 13; 444, 14-18; WA 40, II, 42, 19-24; 90, 22-23.
46. WA 40, I, 141, 23-26; 235, 31-236, 16; 371, 14-15; 389, 19-20.
47. WA 40, I, 98, 26-99, 10. Se også for eksempel WA 40, I, 42, 26-43, 17; 78, 14-17; 250, 10-11; 370, 28-371, 25; 389, 19-20; 401, 16-19; 456, 13-15.
48. Om forholdet mellom *verbum externum* og Åndens virke i Luthers teologi, se bl.a. Althaus, *Die Theologie*, 42-47; Kolb, *Martin Luther*, 131ff.
49. Dette er et gjennomgående og fremhevet poeng i Store Galaterbrevskommentaren. Se for eksempel WA 40, I, 42, 26-43, 17; 130, 12-15; 142, 14-23; 391, 29-30; 401, 16-18; 456, 13-15; 467, 19; 536, 25-29; 538, 30-31; 545, 33-35; 589, 18-28; 602, 18-22.
50. WA 40, I, 282, 18-22: ”Når man altså skal drøfte den kristne rettferdigheten, skal man se helt bort fra (vår) person. For hvis jeg bare holder meg til (min) person eller taler om den, så blir personen, enten jeg vil eller ikke, til en gjerningsrettferdig som er underlagt loven. Men her må Kristus og samvittigheten bli én kropp slik at jeg ikke ser noe annet enn den korsfestede og oppståtte Kristus. Men lukker jeg Kristus ute og ser bare på meg selv, da er det sannelig ute med meg.” Se også for eksempel WA 40, I, 99, 10-11; 208, 11-13; 232, 25-26; 235, 23-25; 261, 10; 273, 17-18; 282, 33-283, 14; 284, 29-33; 447, 18-21; 527, 15-17; 535, 22-23; 538, 14-15; 545, 30-32.
51. WA 40, I, 164, 15-24; 165, 12-21; 167, 23-25; 229, 22-23; 233, 16-24; 234, 12-17; 235, 22-25; 235, 31-236, 16. Se ellers bl.a. Ebeling, *Disputatio*, 141-145.
52. WA 40, I, 229, 15. Det er særlig ved kommentaren til Gal 2,20 Luther understreker dette. WA 40, I, 281, 22ff. Se også WA 40, I, 545, 26-27: ”(Det gjelder at du tror) at intet er deg nærmere og dypere i ditt indre enn ham (Kristus)”.
53. WA 40, I, 262, 25-29. Se også for eksempel WA 40, I, 283, 30-32; WA 40, II, 19, 25-30.
54. Dette har vært et hovedanliggende i nyere Lutherforskning, ikke minst hos en rekke finske forskere med Tuomo Mannerman i spissen. Se bl.a. Tuomo Mannerman, *Der im Glaube gegenwärtige Christus* (Hannover: Lutherisches Verlagshaus, 1989); Simon Peura, ”Christ as Favor and Gift (donum): The challenge of Luther’s Understanding of Justification”, in *Union with Christ. The New Finnish Interpretation of Luther* (Ed. Carl E. Braathen and Robert W. Jenson; Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company, 1998), 42-69, særlig 53ff; Sammeli Juntunen, ”Luther and Metaphysics: What Is the Structure of Being according to Luther?” in *Union with Christ. The New Finnish Interpretation of Luther*, Carl E. Braathen og Robert W. Jenson (red.) (Grand Rapids, Michigan/ Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company, 1998), 129-160, særlig 141ff. Se også Skottene, *Grace and Gift*, 133-170.
55. WA 40, I, 229, 15-21. Se også for eksempel WA 40, I, 204, 23-27; 362, 23-24.
56. WA 40, I, 41, 21-22.
57. WA 40, I, 229, 23-24.
58. Luther fremholder at vi er *simul iusti et peccatores*, samtidig rettferdig (i Kristus) og synder (i oss selv). WA 40, I, 368, 26-27.
59. WA 40, I, 504, 15-24.
60. Det er i rammen av *anfektelsens teologi (theologia tentationis)* at Luther sier de berømte ordene: ”Derfor skal den som vet godt å skjelne evangeliet fra loven, takke Gud og vite at han er teolog. Jeg har så visst ennå ikke i anfektelse lært å kunne det slik jeg burde. De (lov og evangelium) skal nemlig skjelnes slik at du plasserer evangeliet i himmelen og loven på jorden, så du kaller evangeliets rettferdighet for himmelsk og guddommelig, (og) lovens (rettferdighet) for jordisk og menneskelig.” WA 40, I, 207, 17-21. Om anfektelsenes betydning for Luthers trosforståelse, se ellers bl.a. Bornkamm, *Luthers Auslegungen*, 158ff.; Lennart Pinomaa, *Sieg des Glaubens* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1964), 108-114; Althaus, *Die Theologie*, 58-65; Taube, *Gott und das Ich*, 71ff.; Ebeling, *Disputatio*, 241-246; Bayer, *Theologie*, 96-105; Jörg Kailus, *Gesetz und Evangelium in Luthers Großem Galaterkommentar sowie bei Werner Elert und Paul Althaus. Darstellung in Grundzügen und Vergleich* (Münster: Lit Verlag, 2004), 173-218.
61. Sml. Pinomaa, *Sieg des Glaubens*, 108: ”Anfechtung ist kein Lehrbegriff, sondern ein Lebensbegriff.”
62. WA 40, I, 204, 26-27. Se også for eksempel WA 40, I, 229, 30-32.
63. WA 40, I, 41, 23-26; 42, 26-27; 165, 15-19; 204, 26-27.
64. I Store Galaterbrevskommentaren underviser Luther ofte om dette teologiske locus. Se for eksempel WA 40, I, 232, 15-16; 249, 18-21; 259, 18-20; 408, 27-32; 430, 14-18; 489, 27-490, 24; 501, 29-502, 15; 503, 19-30; 527, 15-17; 528, 19-20; 532, 28-29; 534, 24-25. Se ellers bl.a. Bornkamm, *Luthers Auslegungen*, 180-188; Kleinknecht, *Gemeinschaft*, 28-33; Althaus, *Die Theologie*, 218-232; Lohse, *Luthers Theologie*, 287-291; Kailus, *Gesetz und Evangelium*, 96-108; Lienhard, *Luther*, 274-280; Barth, *The Theology*, 135-156, særlig 141-143.
65. WA 40, I 282, 33-283, 17; 454, 33-455, 10; 509, 17-26; 557, 30-33; 580, 15-24; 582, 10-19; WA 40, II, 4, 26-29; 99, 22-28.
66. Se igjen note 11.
67. WA 40, I, 229, 27-28.
68. WA 40, I, 228, 31-33.

69. Mer om dette hos bl.a. Bornkamm, *Luthers Auslegungen*, 93-99, 316ff.; Taube, *Gott und das Ich*, 255-273; Mannerman, *Der im Glaube gegenwärtige Christus*, 33-40, 56-62; Dalferth, "Mere Passive", 64f.; Peter Widmann, "Einseitigkeit als Grund von Gegenseitigkeit", i *Word – Gift – Being* (Ed. B. K. Holm and P. Widmann; Tübingen: Mohr Siebeck, 2009), 165-186 (183f.); Barth, *The Theology*, 176-179.

70. WA 40, I, 164, 15-24; 165, 12-21; 241, 12-16; 408, 27-32; 412, 14-24; WA 40, II, 98, 11-16. Se også bl.a. Kleinknecht, *Gemeinschaft*, 54-74; Althaus, *Die Theologie*, 213-218; Hägglund, *Teologins historia*, 204f.; Bayer, *Martin Luthers Theologie*, 256ff.

71. WA 40, I, 207, 24-208, 13; 214, 16-18; 390, 21-33; 595, 24-34.

72. Til det absolute (totale) aspektet, se WA 40, I, 368, 26-27. Til det relative (partiale) aspektet, se WA 40, II, 86, 13-15. Om forskjellen og forholdet mellom total- og partialperspektivene, se mer hos bl.a. Rudolf Hermann, *Luthers These 'Gerecht und Sünder zugleich'* (2. unveränderte Auflage; Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1960); Ebeling, *Disputatio*, 425-430; Mannerman, *Der im Glauben gegenwärtige Christus*, 62-70; Kailus, *Gesetz und Evangelium*, 153-172.

73. Det gjør Luther for eksempel når han fremstiller regnet fra himmelen og den himmelske rettferdigheten som Guds gaver og ikke som produkter av menneskers innsats. Se note 17.

SUMMARY: *By faith alone (sola fide)* has been a central principle within Lutheran Theology since the time of The Reformation. This principle also characterizes the core of Martin Luther's own theological works, especially those of his mature age. This article consists of an analysis of some main elements within the reformer's exposition of Christian faith in his Lectures on Galatians 1531 (1535). In this classical text he explains that faith alone is belief in God alone, that Christian belief in God is the faith that apprehends Christ, and that this faith is a loving faith in relation to God as well as in relation to our neighbours. Through this explanations he makes clear the difference and the relationship between God and man, Law and Gospel, faith and love.

Keywords: Luther-research, Faith alone, faith and love